

TRANSILVANIA

Sibiu 5-6 / 2013

Operele lui Jean Crespin în bibliotecile din Transilvania

Elena DAMIAN

Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Drept, Cluj-Napoca
“Dimitrie Cantemir” Christian University, Faculty of Law, Cluj-Napoca

Str. Burebista nr. 2, Cluj-Napoca, România
tel: +40 264 432211; fax: +40 364 401057
Personal e-mail: elena@sese.ro

Jean Crespin's Works in Transylvanian Libraries

Jean Crespin (~1520-1572) is one of those remarkable personalities of the French Renaissance who occupies a significant place in a few important Transylvanian libraries as well through his literary productions. Jean Crespin served Protestantism not only with his rich historical, judicial, and philological knowledge, but also with his activity as a printer. A worthy representative of the Renaissance, he was a hard working and documented author, editor, commentator, translator or preface writer. Through his works he contributed to the complete affirmation of the French historiography in the Renaissance period. The 14 copies of his works that are kept in three big libraries in Transylvania are well conserved, mostly bound artistically in leather or parchment, with ex-libris and with a lot of manuscript markings. Their presence denotes the interest of Transylvanian intellectuals in the works of this French author and we believe that it is both necessary and worth emphasizing their value here as well.

Keywords: Jean Crespin, French Renaissance, Transylvania, library, Protestantism, historiography

Personalitate marcantă a Renașterii franceze, Jean Crespin (~1520-1572) este prezent, prin operele sale, și în marile biblioteci din Transilvania. Formația sa multilaterală l-a făcut să se afirme în mai multe domenii, cu rezultate remarcabile.

Jean Crespin (Crispinus Ioannes) s-a născut în jurul anului 1520, la Arras și a aparținut unei familii de avocați. Și-a început studiile la Louvain, unde a intrat în contact cu propagatorii noilor idei, apoi și le-a completat la Paris, unde raporturile sale cu adepții Reformei au devenit și mai strânse. Tot în capitala Franței, și-a luat doctoratul în drept și a început să practice avocatura. În anul 1540, s-a reîntors la Arras, dar suspectat fiind de erezie, s-a exilat, mai întâi la Strasbourg, apoi la Geneva, unde s-a și stabilit începând cu anul 1548¹ și unde a rămas până la sfârșitul vieții (a murit în 1572, bolnav de ciumă). Jean Crespin și-a pus în slujba protestantismului nu doar activitatea de tipograf, ci și bogatele sale cunoștințe istorice, juridice și filologice.

Jean Crespin – tipograf

Stabilit la Geneva, și-a propus să fondeze, împreună cu prietenul său Théodore de Bèze (care ajunsese și el aici cam în aceeași perioadă), o tipografie. În final, Jean

Crespin a înființat singur tipografia, care avea să devină una dintre cele mai importante din patria sa de adopție.

Este bine cunoscut faptul că, după venirea lui Jean Calvin la Geneva (septembrie 1541), orașul s-a transformat treptat într-un centru de propagandă reformată, orientată în mod conștient spre exportul în Franța al scrierilor, mai ales a celor în limba franceză. Geneva a devenit, incontestabil, capitala calvinismului. Aici, „Calvin a creat, la fel ca Luther la Wittenberg, un centru de editare, de refugiu al marilor tipografi.”² Primii tipografi francezi demni de a fi remarcați pentru activitatea lor febrilă sunt Michel Du Bois și Jean Girard. Lui Michel Du Bois i-a revenit onoarea de a tipări prima versiune franceză a lucrării *L'Institution de la Religion chrétienne* (1541) a lui Jean Calvin, de departe cea mai importantă carte a Reformei franceze, iar Jean Girard a retipărit operele cenzurate de Sorbona. Încă din 1542, *L'Institution de la Religion chrétienne* a fost cenzurată atât în latină, cât și în franceză. În anul următor, Sorbona a enumerat 60 de titluri (din care 41 în franceză) de cărți condamnate (27 din cele 41 proveneau de la Geneva) și a redactat 26 *Articles de la foy* (în latină și, pentru prima oară și în franceză, ceea ce denotă impactul teologic al acestei lucrări). În anul 1544, Sorbona a tipărit un prim *Catalogue des livres censurez*, iar, în 1545, acesta va avea un

caracter oficial, în urma unui edict al Parlamentului din Paris. Succesul campaniei de propagandă geneveză a constat și în faptul că trei sferturi din cărțile cenzurate erau tipărite la Geneva. Jean Girard a exploatat lista de opere condamnate și, între 1547 și 1549, a retipărit 18 din titlurile catalogului.³

La Geneva, cenzura nu a distrus industria cărții, ci dimpotrivă. Între 1535 și 1549, au fost tipărite 230 de lucrări de către 4 tipografi. În urma represiunilor din Franța, peste 130 de tipografi și librari⁴ au invadat orașul între 1550 și 1560. Nu toți își vor exercita meseria, dar în această perioadă au fost tipărite 490 de titluri de către 22 de tipografi. Dintre aceștia, 3 au fost cei mai importanți: Jean Crespin, Conrad Bade (fiul lui Josse Bade, de la Paris) și Robert Estienne. Aceștia, împreună cu 2 mari librari, Antoine Vincent și Laurent de Normandie, devin centrul industriei tipografice. Pentru ei, vor lucra alți tipografi și meseriași mai puțin cunoscuți. În ciuda interdicției cărților geneveze în Franța, ele ajungeau atât la Paris, cât și la Lyon ori în alte orașe franceze, iar Laurent de Normandie, prietenul lui Calvin, a fost principalul pion al traficului clandestin (destul de puțin cunoscut).⁵ Albert Labarre, specialist de renume din domeniul istoriei cărții și a tiparului, afirma despre Laurent de Normandie: „prin carte el a jucat rolul unui adevărat ministru al propagandei calviniste.”⁶ Laurent de Normandie împreună cu Antoine Vincent au întemeiat la Geneva o întreprindere editorială de proporții, ei deținând controlul propagandei în sprijinul Reformei, prin carte.⁷ Consiliul din Geneva, conștient de numărul prea mare de tipografi din acest oraș, a impus, în anul 1563, o reglementare, conform căreia numărul preselor din oraș a fost redus la 34, împărțite între 24 de tipografi. Doar Jean Crespin, Robert Estienne și Antoine Vincent aveau dreptul la câte 4 prese fiecare.⁸ Partea cea mai mare a producției este reprezentată de ediții ale *Bibliei*, *Psalmi*, *Noul Testament*, reeditări ale operelor lui Calvin sau ale altor autori, adepți ai Reformei.⁹

Activitatea de tipograf a lui Jean Crespin în sprijinul Reformei s-a materializat începând cu anul 1550, când a tipărit o ediție în limba latină a operii *Catechismus* a lui Calvin. În 1553, a editat un *Nou Testament grec*, foarte apreciat pentru frumusețea caracterelor. În 1554, a publicat un *Dictionarium Graecolatinum*, după un manuscris al lui Guillaume Budé, iar, în 1562, un altul, compus de Robert Constantin.

La Geneva, Jean Crespin s-a împrietenit și cu Robert Estienne, amândoi punându-și activitatea de tipografi în slujba ideilor noi. Alegerea cărților care ieșeau de sub presele sale este reprezentativă pentru crezul său, iar unele ediții sunt îmbogățite cu prefețe și note care îi aparțin.

Marca tipografică a lui Crespin reprezintă o ancoră în jurul căreia este încolăcit un șarpe. Ea este ținută de două mâini, ieșind fiecare dintr-un nor.¹⁰

Prin tipografia sa, Jean Crespin a dus o activitate intensă de propagandă religioasă, tiparul afirmându-și

forța o dată în plus. Crespin și-a lăsat tipografia ginerelui său, Eustache Vignon.¹¹

Jean Crespin – autor

Demn reprezentant al Renașterii franceze, Jean Crespin nu s-a mulțumit doar să exceleze ca tipograf, el a fost și un harnic autor, editor, comentator, traducător sau prefațator. Opera sa capitală este *Histoire des Martyrs*, a cărei primă ediție datează din 1554. O a doua ediție a apărut în 1555. Lucrarea, deseori reeditată și îmbogățită, a fost tradusă și în limba latină în anul 1556. Forma definitivă i se datorează lui Simon Goulart, care i-a dat și titlul: *Histoire des Martyrs... compris en douze livres... avec trois indices...* (Geneva, 1619, 2 volume în-folio). Această ediție este de trei ori mai amplă față de prima, care a avut titlul *Livre des Martyrs... depuis Jean Hus jusques à cette année présente* (Geneva, 1554, în-8°).¹² Lucrarea este o bogată sursă de informații în ceea ce privește renașterea studiilor istorice și a avut o mare influență asupra reformaților francezi, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Despre această carte, Jules Michelet afirma cu o oarecare exagerare: „Ea pune în umbră toate celelalte cărți ale timpului, deoarece aceasta nu este doar un text, este un *act* de la un capăt la celălalt, și încă un act sublim.”¹³ Variante ale acestei opere se păstrează și în bibliotecile transilvănene.

Istoriografia franceză a înregistrat în epoca Renașterii experiența erudiției individuale care câștigă un primat indiscutabil. Din dorința de a reda adevărul, Jean Crespin se documentează cu rigurozitate, iar numeroasele reeditări ale operei *Histoire des Martyrs* demonstrează acest lucru. Interesul cititorilor pentru istorie este în creștere, iar cărți precum aceasta le găsim și în colecțiile francezilor la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea.¹⁴ Prin operele sale, Jean Crespin și-a adus contribuția la afirmarea deplină a istoriografiei franceze în epoca Renașterii.

Lui Jean Crespin i se datorează de asemenea *L'État de l'Église dès le temps des apôtres*, tipărită în 1556, în-4°.¹⁵ Unii specialiști susțin, însă, că această lucrare îi este atribuită în mod greșit, fiind de fapt o traducere realizată de Jean de Hainault a tratatului lui Nicolas de Clamanges, *De corrupto ecclesiae statu*.¹⁶ Este un atac virulent împotriva catolicismului. Lucrarea a avut mai multe reeditări, iar, în anul 1602, a fost tradusă în limba engleză.¹⁷

Alte lucrări importante, demne de remarcat sunt: *Indice et concordance des choses contenues en la Bible* (Geneva, 1554, în-8°, 704 p.); *Histoire mémorable de la persécution et saccagement du peuple de Merindol et Cabrières et autres circonvoisins appelez Vaudois* (f.l., 1556, în-8°, 152 p.).

Jean Crespin a editat și comentat: *Iustiniani Institutionum Libri IIII; Iuris Civilis Rom. Initia et progressus* (Geneva, 1572, în-8°); Cantinuncula, Claudius, *Tituli tratatusque iuresc. Studio in primis necessari...* (Geneva, 1572, în-8°).

A editat: *Vetustissimorum authorum georgica, bucolica, et gnomica poemata quae supersunt...* (Geneva, 1569, în-16°;

lucrarea vădește „pasiunea sa pentru cultura clasică”.¹⁸

Jean Crespin a tradus (în versuri) tragedia lui Thomas Kirkmayr: *Le marchand converti, tragédie... Item suit après la Comédie du Pape malade et tirant à la fin [par Théodore de Bèze]* (Geneva, 1558, in-8°).¹⁹ A tradus, de asemenea, tragedia lui Francesco Negro: *La Tragédie du Roi Franc-Arbitre, ...* (Geneva, 1558, in-8°).²⁰

A prefațat: *Bibliotheca studii theologicæ: ex plerisque doctorum prisca saeculi monumentis collecta...* (Geneva, 1565, in-folio, 3 părți); Augustinus, Aurelius, S., [*Excerpta*] (Geneva, 1581).

Unele din cele mai importante opere ale lui Jean Crespin sunt prezente și în marile biblioteci transilvănene. Le vom menționa în cele ce urmează pe cele pe care le-a elaborat, editat, comentat, tradus sau prefațat.²¹ Cercetarea noastră s-a desfășurat în cele mai renumite biblioteci transilvănene din Cluj-Napoca (Biblioteca Academiei Române. Filiala Cluj-Napoca și Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”), Târgu Mureș (Biblioteca Județeană Mureș, Biblioteca „Teleki-Bolyai”), Sibiu (Biblioteca Muzeului Național „Brukenthal” și Biblioteca „Astra”), Alba Iulia (Biblioteca Națională a României, Filiala „Batthyaneum”), Aiud (Biblioteca Documentară a Muzeului Orășenesc de Istorie-Bethlen), Satu Mare (Biblioteca Județeană), Bistrița (Biblioteca Județeană Bistrița-Năsăud) și Zalău (Biblioteca Documentară). Până în această etapă a cercetării noastre, am găsit operele lui Jean Crespin doar în Biblioteca Academiei Române. Filiala Cluj-Napoca (BACJN) – 8 exemplare, în Biblioteca Județeană Mureș, Biblioteca „Teleki-Bolyai” (BTBTGM) – 5 exemplare și în Biblioteca „Astra” din Sibiu (BASB) – 1 exemplar.

Dintre lucrările elaborate de Jean Crespin, le-am identificat pe următoarele:

- *Acta martyrum... qui hoc seculo in Gallia, Germania, Anglia, Flandria, Italia, constans dederunt nomen Evangelia...*, Genevae, apud Io Crispinum, 1556, in-8°, [16], 416, 289, [1], [10] p., sign. tipogr. (BTBTGM – C 256).

- *Actiones et monumenta martirum, eorum qui a Wicleffo et Husso ad nostram hanc aetatem...*, Genevae, Ioannes Crispinus, 1560, in-4°, [18], 321, [1] f., sign. tipogr. (BACJN – U 75818).

- *Idem* (BTBTGM – C 257).

- *Idem* (BASB – S-I-957).

- *Loci de Deo, Disputatio II. De Veri Dei Nominibus*, în: Bihari Ferenc, *Loci de Deo, Disputatio III de DEi Immutabilitate et Immensitate...*, Franekeræ, Uldericus Balck, 1644, in-12° (BACJN – RMK/BMV R 508 d).

Ă editat și comentat:

- *Iustiniani Institutionum Libri IIII...*, [Genevae?], 1574; *Iuris Civilis Rom. Initia et progressus. Ad Leges XII Tabularum brevis commentatio... Institutionum Libri duo*, 1572, in-8°, [16], 363, [19]; 154, [5] p.; 2 sign. tipogr. (BACJN – U 64742).

- *Justiniani Institutionum Libri IIII (Pars I-III. Cum aliis aliorum opusculis)*, [Genevae, apud Eustathium Vignon], 1580, in-12°; [24], 423, [23]; 175, [1]; 224 p.; 3 sign. tipogr. (BACJN – U 66306).

- *Idem* (BTBTGM – C 236).

- *Justiniani Institutionum Libri IIII (Pars I-III. Cum aliis aliorum opusculis): Editio quinta*, [Genevae, apud haeredes Eustathii Vignon], 1597, in-12°; [32], 423, [23], [2]; 175, [1]; 224 p.+1 fig.

xilogr.; 3 sign. tipogr. (BACJN – R 116212-116213).

- Cantiancula, Claudius, *Tituli tractatusque iurisc. Studio in primis necessarii...*, [Genevae], ex officina Crispiniana, 1572, in-8°; [8], 195 p.; sign. tipogr. (BACJN – U 64743).

A editat:

- *Vetustissimorum aethorum georgica, bucolica, et gnomica poemata quae supersunt...*, [Genevae], 1569, in-16°; [32], 159, [1]; [8], 278, [2]; 267, [5] p.; 3 sign. tipogr. (BACJN – U 63762).

- *Vetustissimorum aethorum georgica, bucolica, et gnomica poemata quae supersunt...*, Pars 1-4, [Genevae], apud haer. E. Vignon, 1600, in-16°; [32], 159, [8], 357, 410, [12] p. (BTBTGM – S 104).

A prefațat:

- *Bibliotheca studii theologicæ: ex plerisque doctorum prisca saeculi monumentis collecta...* [Genevae], apud Petrum Santandream, 1581, in-folio; [16], 396, [12]; [16], 165-166, [8], [2]; [20], 179, [12] p.; 3 sign. tipogr. (BACJN – R 91413).

- Augustinus, Aurelius, S., [*Excerpta*] (Praef. Philippus Melanchton, Jean Crespin); Hieronymus, Sanctus, *Operum epitome...*, [Genevae, Eustatius Vignon?], 1581, in-folio; [14], 396, [12]; [16], 179, [13]; [20], 179, [13] p.; 3 sign. tipogr. (BTBTGM – A 144).

Exemplele sunt bine păstrate, legate artistic în piele sau pergament, în cea mai mare parte, cu ex-librisuri și cu multe însemnări manuscrise ale posesorilor sau ale cititorilor. Dintre posesorii acestor cărți sau cei care au însemnări manuscrise pe paginile de titlu sau în interiorul volumelor, îi vom menționa pe câțiva:

- Radecius Bălint/Radecius Valentinus, născut la Gdansk, episcop dn anul 1616, iar din 1622, timp de 27 de ani, episcop la Cluj²² (BACJN – U 75818).

- Abod Ajtai Mihály/ Ajtai Michael (1704-1776), preot la curtea văduvei Bethlen Kata, apoi profesor la Colegiul din Aiud, timp de 16 ani (1738-1754). În fondul Bodola din biblioteca lui Timotei Cipariu, sunt cuprinse și câteva cărți din biblioteca lui Ajtai²³ (BACJN – U 75818).

- Szatmárnémeti Mihály/Némethi Michael, preot al familiei Bánffy György. A studiat la Sárospatak, Leida, Franeker. În anul 1773, s-a refugiat la Cluj și a murit aici, în 1689. A fost profesor la Colegiul reformat din Cluj. Biblioteca sa a avut 140 de volume, din care au fost identificate, până în prezent, 24. El șe semnează pe cărți, notează locul și anul achiziționării. În volumul *Loci de Deo, Disputatio II*, găsim însemnarea: Ex libris Mich. Sz. Némethi, 1680, Claudiopoli²⁴ (BACJN – RMK /BMV R 508d).

- Teutsch Adam a studiat la Frakfurt pe Oder. A fost rector al Gimnaziului din Bistrița în preajma anului 1580. Parafa sa era ATB²⁵(BTBTGM – C236).

- Dálnoki Lörinc/ Dálnoki Laurentius, intelectual transilvănean, a plecat la studii în străinătate în anul 1634. În 1635, se afla la Padova, iar numele său se regăsește într-un al studenților cu numele de Dalnoky Transilvanus. Aici a învățat ebraica de la rabinul Porto Emanuel. A tradus un codice din limba ebraică în limba latină. În 1638, s-a întors în Transilvania. A predat retorică. O parte din cărțile sale au ajuns în biblioteca Bisericii Unitariene²⁶ (BACJN – U 63762).

- Ex librisul lui Teleki apare pe 2 exemplare din cele 14 opere menționate. Teleki Sámuel (1739-1822), cancelarul aulic transilvănean, om de o vastă și aleasă cultură, un bibliofil pasionat, competent și rafinat, și-a conceput biblioteca enciclopedică, în spiritul bibliofiliei iluministe. În colecția sa, se află și multe cărți ale autorilor francezi (27 de autori din secolul al XVI-lea, în 259 de exemplare), printre care și cele amintite mai sus²⁷ (BATGM – C 257 și BATGM – S 104).

Așadar, prezența celor 14 exemplare (8 – la BACJN,

5 – la BTBTGM și 1 la BASB), găsite până în această etapă a cercetării noastre, denotă faptul că operele lui Jean Crespin au fost colecționate, citite și prețuite nu doar în Franța, ci și în Transilvania, încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea. Lucrările lui Jean Crespin prezente în colecțiile transilvănene, care au constituit instrumente de lucru necesare intelectualității în formare, am dorit să le aducem în atenția tuturor aceluia care apreciază valorile bibliofile.

Note:

1. Vezi Enea Balmas, *Littérature française. La Renaissance*, vol. II (1548-1570), Paris, B. Arthaud, 1974, p. 214 ; *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts, par une société de savants et de gens de lettres*, sous la direction de M. Berthelot, vol. I-XXXI, Paris, H. Lamirault et C-ie, Editeurs, 1885-1902, vol. XIII, p. 335.
2. Lucien Febvre, Henri-Jean Martin, *L'apparition du livre*, Paris, Editions Albin Michel, 1971, p. 276.
3. Vezi Francis Higman, *Le levain de l'Évangile*, în: *Histoire de l'édition française. Le livre conquérant. Du Moyen Age au milieu du XVIIe siècle*, sous la direction de Roger Chartier et Henri-Jean Martin, Paris, Fayard/Promodis, 1989, p. 388.
4. Vezi Albert Flocon, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 270.
5. Vezi Francis Higman, *op. cit.*, p. 395.
6. Albert Labarre, *Istoria cărții*, Iași, Institutul European, 2001, p. 87.
7. Vezi Lucien Febvre, Henri-Jean Martin, *op. cit.*, p. 434-438.
8. Vezi Francis Higman, *op. cit.*, p. 389.
9. *Ibidem*, p. 390.
10. Vezi *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné...*, *op. cit.*, p. 335.
11. Vezi Enea Balmas, *op. cit.*, p. 215.
12. Vezi *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes*, Paris, Librairie Larousse, 1960, vol. III, p. 638.
13. *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné...*, *op. cit.*, p. 335; vezi și: Enea Balmas, *op. cit.*, p. 215.
14. Vezi Henri-Jean Martin, *Livres et société*, în: *Histoire de l'édition française, op. cit.*, p. 661.
15. Vezi *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle*, publié sous la direction de Monseigneur Georges Grente. Colaboratori: Albert Pauphilet, Louis Pichard, Robert Barroux, Paris, Arthème Fayard, Editeur, 1951, p. 207.
16. Vezi Enea Balmas, *op. cit.*, p. 215.
17. Vezi *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné...*, *op. cit.*, p. 335.
18. Enea Balmas, *op. cit.*, p. 215.
19. Vezi Enea Balmas, *op. cit.*, p. 214; *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle, op. cit.*, p. 207.
20. *Ibidem*.
21. Asupra lucrărilor pe care le-a tipărit și a prezenței lor în colecțiile transilvănene, vom reveni cu o altă ocazie.
22. Vezi Gál Kelemen, *A Kolozsvári Unitárius Kollegium története (1568-1900)*, vol. I-II, Kolozsvár, 1935, vol. II, p. 391.
23. Vezi Török István, *A kolozsvári ev. ref. Collegium története*, vol. I-III, Kolozsvár, 1905, vol. III, p. 34; Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan. Studii*, București, Editura Kriterion, 1977, p. 303 și 318-319.
24. Vezi Török István, *op. cit.*, vol. I, p. 53-58 și vol. III, p. 391; Sipos Gábor, *A Kolozsvári Református Kollegium Könyvtára. A XVII. Században*, Szeged, Scriptum KFT, 1991, p. 72-73.
25. Vezi Dankanits Ádám, *Lesestoffe des 16 Jahrbuderts in Siebenbürgen*, Bukarest, Kriterion Verlag, 1982, p. 154.
26. Vezi Gál Kelemen, *op. cit.*, vol. II, p. 520; Monok István, Németh Noémi, Tonk Sándor, *Erdélyi könyvesházak II. Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely*, Szeged, 1991, p. 34-37.
27. Vezi Sebestyén-Spielmann Mihályi, *Teleki-Bolyai Library Târgu Mureș*, în *Transylvanian Review*, vol. IV, no 2, Cluj-Napoca, 1995, p. 103-111; *Biblioteca Județeană Mureș. Caiet documentar 2002* (elaborat cu

prilejul împlinirii a 200 de ani de lectură publică la Târgu Mureș. 1802-2002), Târgu Mureș, 2002, p. 27-28.

Bibliography:

- Adams, H. M., *Catalogue of Books printed on the Continent of Europe, 1501-1600*, in *Cambridge Libraries*, vol. I-II, Cambridge, 1967.
- Balmas, Enea, *Littérature française. La Renaissance/ French littérature. The Renaissance*, vol. II (1548-1570), Paris, B. Arthaud, 1974.
- Catalogus librorum saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur. Editiones non Hungarice et ex tra Hungariam impressae/ Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak Katalógusa. Nem magyar nyelvű külföldi kiadványok/ Catalogue of printed books in the XVIth century existing in the Széchényi National Library...*, I-III. Intocmit de Soltész Erzsébet, Valenczei Katalin, W. Salgó Agnes, Budapest, 1990.
- Catalogus Librorum Sedecimo Saeculo Impressorum Bibliothecae Teleki-Bolyai Novum. Novum Forum Sicularum. Catalogul cărților tipărite în secolul al 16-lea din Biblioteca Teleki-Bolyai/ The Catalogue of printed books in the sixteenth century in the Teleki-Bolyai library*, Tg. Mureș. I-II. Târgu Mureș, 2001.
- Gioranescu, Alexandre, *Bibliographie de la littérature française du seizième siècle*, Paris, 1959.
- Damian, Elena, *Catalogul cărților autorilor francezi din secolul al XVI-lea în colecțiile Bibliotecii Academice Clujene (catalog în lucru)/ The catalogue of the French authors from the sixteenth century in the collections of the Cluj Academic Library (Catalogue in progress)*.
- Dankanits Ádám. *Lesestoffe des 16 Jahrbuderts in Siebenbürgen*. Bukarest, Kriterion Verlag, 1982.
- Darabont, Elena. *Catalog de carte veche în Biblioteca Județeană Bistrița-Năsăud, sec. XV-XVII/ Catalogue of old books in the Bistrița-Năsăud Library, XV-XVII century*, vol. I. Cluj-Napoca, 2005.
- Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle/ publié sous la direction de Monseigneur Georges Grente. Colaboratori: Albert Pauphilet, Louis Pichard, Robert Barroux, Paris, Arthème Fayard, Editeur, 1951.*
- Gál Kelemen. *A Kolozsvári Unitárius Kollegium története 1568-1900*, vol. I-II, Kolozsvár, 1935, vol. II.
- A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár RMK – Gyűjteményeinek Katalógusa. Catalogul colecțiilor Bibliotecii Maghiară Veche a Bibliotecii Academice Cluj-Napoca/ Catalogue of the collection Old Hungarian Library of the Cluj-Napoca Academic Library*, editor Sipos Gábor. Cluj-Napoca, Scientia/ Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, 2004.
- Grand Larousse encyclopédique en dix volumes*. Paris, Librairie Larousse, 1960, vol. III.
- La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts, par une société de savants et de gens de lettres*, sous la direction de M. Berthelot, vol. I-XXXI, Paris, H. Lamirault et C-ie, Editeurs, 1885-1902, vol. XIII.
- Higman, Francis. *Le levain de l'Évangile*. In: *Histoire de l'édition française. Le livre conquérant. Du Moyen Age au milieu du XVIIe siècle/ History of the French edition...*, sous la direction de Roger Chartier et Henri-Jean Martin, Paris, Fayard/Promodis, 1989.
- Hotea, Meda-Diana; Kovács Mária; Soporan, Emilia-Mariana. *Catalogul cărții rare din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” (sec. XVI-XVIII)/ Catalogue of rare books in the collections of the Central University Library „Lucian Blaga” (XVI-XVIII century)*. Cluj-Napoca, 2007.
- Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan. Studii/ Transylvanian Philobiblon. Studies*. București, Editura Kriterion, 1977.
- Selejan, Anna. *Carte rară și prețioasă. Biblioteca „Astra”. Catalog/ Rare and precious book. “Astra” Library*, Vol. I (Sec. XVI-XVII). Sibiu, 1991.
- Török István, *A kolozsvári ev. ref. Collegium története*, vol. I-III. Kolozsvár, 1905.
- Vasil-Marinescu, Paul; Cordea, Marta. *Cartea străină în Biblioteca Județeană Satu Mare. Sec. XV-XVI. Catalog/ Foreign book in the Satu Mare Library*. Satu Mare, 1998.